

BALOGNÉ BÉRCES KATALIN

***A News Feedem a Facebookon: fonológiaalapú
laringális nyelvtipológia***

The paper aims to show how binary laryngeal obstruent systems (i.e., phonological systems exhibiting a distinction between two sets of obstruents) form phonological subtypes. After discussing and evaluating the frameworks of laryngeal realism and laryngeal relativism, and introducing the laryngeal agents posited in Element Theory (i.e., elements **L** and **H**), it claims that phonological systems fall into three, rather than the typically assumed two, subtypes: systems with (i) the total absence of a source element; (ii) **L** in the marked series of obstruents; and (iii) **H** in the marked series of obstruents.

Keywords: laryngeal phonology, phonological typology, laryngeal realism, laryngeal relativism, Element Theory

Kulcsszavak: laringális fonológia, fonológiai tipológia, laringális realizmus, laringális relativizmus, elemelmélet

1. Áttekintés

A tanulmány¹ egyik célja bemutatni, hogy a két akadályhangsors² szembeállító nyelvek/nyelvváltozatok, azaz a bináris laringális (fonációs) rendszerek nem tekinthetők egyazon mögöttes fonológiai struktúra eltérő megnyilvánulásainak. Ez ellentmond a klasszikus generatív fonológia (az ún. SPE-típusú megközelítések) hagyományos elképzelésének, mely szerint a [\pm zöngés] jegy megfelelően leírja mind a magyar/szláv/újlatin nyelvtípust (ahol a két akadályhangsors fonetikai értelemben is a zöngé, azaz a hangszalagtevékenység jelenléte, ill. hiánya különbözteti meg), mind a germán/kelta/kínai típust (ahol az elsődleges fonetikai különbség a hehezet jelenlétében (fortis), ill. hiányában (lenis) van, és a lenis aka-

¹ Köszönettel tartozom több nemzetközi konferencia (BLINC2, ELTE, Budapest; RFP2017, Grenoble; PLM2017, Poznań) anoním absztraktlektorainak a kritikai megjegyzésekért, a résztvevőknek pedig megtisztelő figyelmükért és értékes hozzászólásaikért; jelen írás két anoním lektorának a kézirat véleményezéséért; valamint Huszthy Bálintnak a közös munkáért, a kávézásokért és a külön-külön megtartott közös előadásokért. Természetesen a tanulmányban fennmaradó minden hiba és tévedés engem terhel.

² Az akadályhangokat szokás még obstruenseknek és zörejangoknak is nevezni.

dályhangok csak szonoráns környezetben rendelkeznek fonetikai zöngével). A hagyományos nézet szerint az utóbbi nyelvtípus esetében is adekvát a [±zöngés] jegy feltételezése, mivel csupán felszíni, fonetikai megjelenésében különbözik az előbbtől.

Jelen írás azonban ettől eltérő, a közelmúltban elterjedt nézetet fogad el, amelyet szorgalmazói „a [zöngé] szigorú értelmezése”, ill. „laringális realizmus” nevekkel illették (vö. Iverson és Salmons 1995, 1999, 2003a, 2003b, 2008, Helgason és Ringen 2004, 2008, Honeybone 2001/2002, 2005), és amelynek mára természetes mennyiségű szakirodalma született, elsősorban angolul, de magyar nyelven is (pl. Balogné Bérces és Huber 2010a, Huszthy 2017). A laringális realizmus „rehabilitálja” a hehezeten alapuló fortis-lenis megkülönböztetést az általa aspirációs (vagy [tág hangrés]-) nyelveknek nevezett rendszerekben, és elkülöníti azokat a többtől, az ún. zöngenyelvektől. A megkülönböztetés alapja azonban elsősorban nem a zárhangok fonetikai megvalósulása, hanem a teljes akadályhang-rendszer fonológiai viselkedése: míg a zöngenyelveket szinte szabályszerűen jellemzi a zöngé hangtani aktivitása, mely hátraható zöngésségi hasonulásban (HZH)³ testesül meg, az aspirációs nyelvekben mind morfémán belül, mind morfémahatáron a zöngétlen hehezett fortis és zöngétlen hehezetlen lenis akadályhangok szabadon kombinálódnak, és kimeneti alakjuk mindig megegyezik a mögöttessel. Egy gyors példával élve: az aspirációs típusú (standard) angolban⁴ a *face* [-s] 'arc' és *book* [b-] 'könyv' szavak összekapcsolásával létrejövő *Facebook* szóösszetétel közepén megmarad a [-sɸ-] szekvencia, míg a magyarban egy hasonló mássalhangzó-kapcsolatban kötelezően végbemegy a HZH, azaz jelen esetben pl. [-zb-] jön létre. A továbbiakban tehát a tanulmány célja amellet érvelni, hogy az aspirációs nyelv – zöngenyelv dichotómia nem csupán (sőt, elsősorban nem) fonetikai relevanciával bír, hanem fonológiai szempontból megkerülhetetlen.

A tanulmány másik célja épp a fonológia szempontjának kiemelése. Egy fonológialapú laringális nyelvtipológia ugyanis olyan elven működik, mint amilyen például Kaye (2005: 283) fonológiai episztemológiai elve, mely szerint „[...] a fonológiai tudás egyetlen forrása a fonológiai viselkedés [...] a fonetika (szokásos értelmében véve) semmilyen szerepet nem játszik sem a fonológiai

³ Annak tárgyalása, hogy a HZH fonetikailag teljes vagy részleges-e a vizsgált nyelvekben, ill. hogy ez hogyan befolyásolja a jelen fonológialapú elemzést, túlmutat e tanulmány keretein.

⁴ Mint azt látni fogjuk, nem feltétlenül tartozik egy nyelv minden nyelvváltozata egyazon laringális típusba: az angol esetében például a legtöbb dialektus egyértelműen aspirációs, mások (pl. a skót angol változatai – vö. Wells 1982: 409–412, valamint Iverson és Salmons 1999: 22–23) zöngenyelvek, míg egyes észak-angliai akcentusok egy harmadik típusba sorolhatók (l. 5.3. pont). A 4. pontban pedig Cyran (2014) elsődleges példája épp a lengyel nyelvben megfigyelhető dialektális-tipológiai különbség lesz.

objektumok feltevésében, sem ezen objektumok interakciójában.” Ennek megfelelően a megfigyelhető, felszíni fonetikai hasonlóságok, ill. különbségek nem feltétlenül utalnak fonológiai azonosságra, ill. eltérésre. Jelen esetben ez azt jelenti, hogy a nyelvek fonetikai megvalósulásuktól többé-kevésbé függetlenül osztják két kategóriába az akadályhangokat, de a fonológiai mintázat, viselkedés ezen kategóriák mentén határozódik meg – ezáltal többé-kevésbé önkényes kapcsolat jön létre a fonetikai és a fonológiai szerkezet között.

A „többé-kevésbé” önkényesség egyetlen meghatározó tényezőjét Cyran (2012, 2014, 2016) fogalmazza meg laringális relativizmus elnevezésű elméleti keretében: a két akadályhangsor közül az egyik fonológiailag jelölt, a másik jelöletlen; de mindaddig, amíg egymáshoz viszonyítva egy minimális fonetikai távolságot fenntartanak a fonológiai kontraszt megvalósítása érdekében, a jelölt és a jelöletlen sor is önkényesen interpretálódhat fonetikailag („elégséges megkülönböztethetőség beszédprodukción és -percepcióban”). Eszerint lehetséges olyan „aspirációs nyelv”, amelyben fonetikailag nincs is jelen aspiráció, de a lenis sor csak szonoráns környezetben vesz fel fonetikai zöngét (így elemzi Cyran a krakkói lengyel dialektust); vagy olyan, amelyben a lenis akadályhangok környezettől függetlenül fonetikailag (erősen) zöngések, mégis HZH, hiszen a zöngé fonológiai értelemben nincs jelen (ez lesz a jelen tanulmány állítása a svédről, 1. 2. pont).

Ha tehát elfogadjuk a fonológiai episztemológiai elvet, valamint a laringális realizmus és laringális relativizmus meglátásait, akkor fonológiai tipológiát kell felállítanunk, ami a fonetikai megvalósulásra érzéketlenül az alapján tesz megkülönböztetést, hogy mely fonológiai objektum van jelen és vesz részt aktívan folyamatokban. Valamely fonológiai viselkedés (esetünkben a HZH) jelenléte, ill. hiánya tehát implikálja valamely fonológiai objektum/ágens jelenlétét, ill. hiányát a reprezentációban. Esetünkben a kérdéses fonológiai ágens valamilyen laringális komponens: vagy a [zöngés] jegy (a Kormányásfonológia Elemelméletében az **L** elem) vagy a [zöngétlen] jegy (a Kormányásfonológia Elemelméletében a **H** elem). A mellett, hogy bármelyik potenciálisan megjelenhet a jelölt akadályhangsorban, többen régóta érveltek (habár pl. Harris 1994 klasszikus rendszeréhez képest Cyran 2012, 2014 újraértelmezi a **H** elem szerepét), és az is egyértelmű, hogy a két komponens együttes jelenléte a binárisnál komplexebb laringális rendszereket (mint amilyen pl. a hindi) hoz létre, azt azonban a jelen tanulmány fogalmazza meg először, hogy a fonológiai episztemológiai elv alapján nem kettő, hanem három típusát kell megkülönböztetnünk a bináris laringális rendszereknek. A (standard) angolhoz hasonló rendszerekben ugyanis semmilyen laringális ágens aktivitása nem mutatható ki (vö. Huber és Balogné Bérces 2010): ahogy fentebb említettük, mind a lenis-fortis (pl. *News Feed* [-ʒf-] ’hírfolyam’), mind a fortis-lenis (pl. *Facebook* [-sʃ-]) szekvenciák mögöttes alakjukban jelennek meg a fel-

színen. Ezzel szemben az **L** elem terjedése jellemzi a magyar típusú HZH-rendszereket: *News Feed* [-sf-], ill. *Facebook* [-zb-] (l. a Cyran-féle elemzést az 4. pontban, majd az 5.2 pontot), ill. **H**-terjedés a krakkói lengyel típusú, ún. **H**-rendszereket (Cyran 2012, 2014, 2016), amikhez nagy valószínűséggel tartoznak az 4. lábjegyzetben említett észak-angliai akcentusok: *News Feed* [-sf-], ill. *Facebook* [-sb-] (l. az ún. yorkshire-i hasonulást az 5.3 pontban).

A fentiek részletesebb bemutatására a tanulmány a következőképpen épül fel: a 2. pont adatokkal illusztrálva tárgyalja a bináris oppozíciók laringálisan realista felfogását az aspirációs nyelv – zöngenyelv felosztást alátámasztandó, majd a 3. pont az Elemelmélet ide vonatkozó, klasszikus elképzelését, a 4. pont pedig a laringális relativizmust ismerteti – így a tanulmány ezen első szakasza felfogható egyfajta elmélettörténeti áttekintésnek is. Az 5. pont bevezeti a fent említett hármas tipológiai felosztást, amely **h**-rendszereket, **L**-rendszereket és **H**-rendszereket különböztet meg, végül a 6. pont összegzi a tanulmány főbb állításait és megemlíti néhány fennmaradó, tisztázandó kérdést.

2. Aspirációs nyelvek és zöngenyelvek a laringális realizmusban

A laringális realizmus álláspontja szerint a két akadályhangsort szembeállító nyelveknél alapvető a fonológiai viselkedésbeli eltérés a hehezet alapú és a zöngé alapú nyelvek között, melyeket aspirációs nyelveknek, ill. zöngenyelveknek nevez el. Az (1)-es táblázat összefoglalja, hogy a megfigyelt bináris laringális rendszerekben miként tételezhető fel jelölt és jelöletlen akadályhangsor: vegyük észre, hogy minden rendszerben megtalálható fonetikailag zöngétlen-aspirátlan (tenuis) szegmentum (szürke háttérrel kiemelve), emiatt ez tekinthető fonológiai értelemben a jelöletlen esetnek,⁵ amelyet egyes nyelvek zöngés, azaz nem-spontán hangszalag-tevékenységet mutató akadályhangsossal (1a), mások zöngétlen aspirált, azaz pozitív VOT-t produkáló obstruensekkel (1b) egészítenek ki. Mivel jelen tanulmány csak a VOT-n alapuló laringális oppozíciókat vizsgálja, a harmadik lehetőséget, amikor a második hangsort ejektívák alkotják (1c), a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk.

⁵ Ezt az is alátámasztja, hogy az egyetlen akadályhangsossal bíró nyelvekben is ez a típus jelenik meg (pl. finn).

(1) Két akadályhangsорт szembeállító nyelvek
(Balogné Bérces – Huber 2010a: 58)⁶

	Példák	p ~ b	b	p^h	p'
a.	francia, spanyol, oroszl, magyar	[]	[zöngé]		
b.	angol, német, velszi, mandarin kínai	[]		[sg]	
c.	kekchi (q'eqchi'), mam	[]			[cst gl]

A laringális realizmus azt is állítja, hogy lényegi fonológiai különbségek társulnak a látszólag felszíni fonetikai különbség mellé a két nyelvtípusban, ezért a modern fonológiában elterjedt és univerzálisnak tekintett zöngés–zöngétlen opozíció helyett az aspirációs nyelvek esetében vissza kell térni a fonetikai tényeket jobban tükröző, a klasszikus fortis–lenis-típusú megkülönböztetésre inkább hasonlító leíráshoz. Ezekben a nyelvekben ugyanis a szembenállás alapja a zöngé helyett a hehezet, azaz a jelölt akadályhangsорт a [zöngé] jegy helyett az [aspirált] vagy [tág hangrés] (angol rövidítéssel [sg]) jeggyel rendelkezik – emiatt az aspiráció alapú nyelveket időnként [sg]-nyelveknek is nevezik.

A fonetikai különbségen felül alapvető fonológiai viselkedésbeli eltérés is van a két típus közt, mely két jelenségkörben mutatkozik meg: a HZH, ill. a jelöletlen sорт érintő ún. passzív zöngésedés jelenlétében vagy hiányában. Az alábbiakban ezt a két folyamatot mutatjuk be a hagyományos leírás és a laringális realizmus álláspontja összehasonlításában.

HZH alatt azt a fonotaktikai megkötést értjük, melynek megfelelően sem morféman belül, sem morfémahatáron nem jelennek meg eltérő zöngéértékű akadályhangokból álló szekvenciák. Attól lesz hátraható, aktív folyamat („hasznulás”), hogy analitikus (azaz erős) morfémahatáron kimutathatóan⁷ a teljes mássalhangzó-kapcsolat zöngéértékét a jobbszélső szegmentum értéke határozza meg. Példaként a (2)-es ábrában a magyar nyelvből mutatunk néhány, a jelenséget illusztráló ragos és összetett szót, valamint fonológiaiag adaptálódott jövevényszót.

⁶ Balogné Bérces és Huber (2010) táblázata Iverson és Salmons (1995: 383) és (2003: 45) hasonló táblázatai nyomán készült. Rövidítések: [sg] = *spread glottis* 'tág hangrés', [cst gl] = *constricted glottis* 'szoros hangszalagállás'. A zárójelekben az adott opozíciót modellező privatív (egyértékű) fonológiai jegyek láthatók. Ennek megfelelően a jelöletlen szegmentumot üres zárójel ábrázolja.

⁷ Ezt a leszűkítő, szigorú megfogalmazást az magyarázza, hogy egyes fonológiai elméletek a szintetikus/gyenge morfémaösszetételeket a fonológia számára átlátszatlanak, elemelhetetlennek tartják, tehát fonológiai folyamatokra, alternációkra nem engednek egyértelműen következtetni.

- (2) Magyar hátraható zöngésségi hasonulás
(Balogné Bérces – Huber 2010a: 60 alapján)

Zöngétlenedés	Zöngésedés
<i>roadshow</i> [-tʃ-]	<i>baseball</i> [-zb-]
<i>rab</i> – <i>rabtól</i> [-pt-]	<i>matchbox</i> [-dʒb-]
<i>réz</i> – <i>rézkarca</i> [-sk-]	<i>tök</i> – <i>tökből</i> [-gb-]
<i>hang</i> – <i>hangfal</i> [-kf-]	<i>kert</i> – <i>kertben</i> [-db-]
<i>ég</i> – <i>éghéz</i> [-kh-]	<i>boksz</i> – <i>bokszbajnok</i> [-gzb-]
<i>News Feed</i> [-sf-]	<i>Facebook</i> [-zb-]

Az akadályhangok ilyen típusú zöngésségi hasonulása az összes általunk vizsgált zöngé alapú nyelvben megtalálható,⁸ automatikus posztlexikális folyamat. Ezzel szemben az aspiráló nyelvekben a hagyományos elemzés szerint csak a zöngétlen (azaz: aspirált) obstruensek képesek hasonítani, ami részleges, ún. kétirányú zöngétlenségi hasonuláshoz vezet.⁹ Ezt az angol nyelv adataival ábrázoljuk a (3)-as ábrán.

- (3) Angol „kétirányú zöngétlenségi hasonulás”
(Balogné Bérces – Huber 2010a: 61 alapján)

„Hátraható”	„Előreható”
<i>cheesecake</i> [-ʒk-] ’sajttorta’	<i>baseball</i> [-sb-] ’baseball’
<i>bigfoot</i> [-gf-] ’nagy láb’	<i>matchbox</i> [-tʃb-] ’gyufáskatulya’
<i>egghead</i> [-gh-] ’tojásfejű’	<i>lifeguard</i> [-fg-] ’strandőr’
<i>roadster</i> [-ɹs-] ’nyitott sportautó’	<i>Shoot back!</i> [-tʃ-] ’Lőj vissza!’
<i>News Feed</i> [-zʃf-] ’hírfolyam’	<i>Facebook</i> [-sb-]

A hagyományos elképzelés szerint tehát a lenis akadályhangok mögöttesen zöngések, de mellett, hogy a (3)-as ábrában mutatott módon zöngétlenednek fortis környezetben, többé-kevésbé zöngétlenek a megnyilatkozás elején (pl. *dear* ’drága’) és végén (pl. *read* ’olvas’) is, így jelentősebb zöngé, tehát hangszalagrezgés, csupán szonoráns környezetben (pl. *reading* ’olvasás’) társulhat hozzájuk. Ezt elemzi újra a laringális realizmus, amikor épp az ellenkezőjét feltételezi: a fortis mögöttesen aspirált (azaz az aspiráció nem folyamat eredménye), míg a lenis mögöttesen zöngétlen aspirálatlan. Ha ennek fényében tekintünk a (3)-as ábra példákra, ill. a lenis sor „zöngétlenedésére” megnyilatkozása eleji és -végi

⁸ Az olasz nyelv változatainak ilyen szempontú vizsgálatát l. Huszthy (2017, 2018/előkészületben) elemzéseiben.

⁹ Bár ezt részletesen kifejteni nincs lehetőségünk itt, az aspirált–aspirálatlan különbség módosítás nélkül érvényes a réshangokra is: *baseball* és *lifeguard* réshangja aspirált, *cheesecake*-é nem (Honeybone 2005: 16).

helyzetben, egy sokkal kevésbé dinamikus fonológiai rendszer képe bontakozik ki. Ebből a nézőpontból ugyanis sem kétirányú zöngétlenségi hasonulás, sem szünet melletti zöngétlenedés nem történik – az egyetlen eset, amikor módosul a fonetikai alak, az a lenis részleges felzöngésedése szonoráns környezetben (vö. *reading* 'olvasás').¹⁰ Ezt passzív zöngésedés néven idézi a laringális realizmus szakirodalma, mivel egy egyszerű, passzív fonetikai terjedésről van szó a környezet inherens (spontán) zöngéjének hatására, amit ráadásul – mivel ezen felfogás szerint a lenis akadályhangok laringális jegyre jelöletlenek – a fonológiai alak is lehetővé tesz.

A jelöletlen akadályhangsört érintő passzív zöngésedés a HZH mellett a másik jelenség, mely rendszerszintű eltérést eredményez a két nyelvtípus között: míg HZH csak zöngenyelvben, passzív zöngé csak aspirációs nyelvben található.¹¹ Ha, ahogy fentebb az (1)-es táblázatban láttuk, a [zöngé] jegy fonológiailag csak a zöngenyelvekben van jelen, és a HZH a [zöngé] jegy terjedésének eredménye, a HZH hiánya az aspiráló nyelvekben magyarázatot nyer.¹² Annak az okát pedig, hogy passzív zöngésedés miért nem hathat a jelöletlen (zöngétlen) sorra zöngenyelvben, Cyran (2012, 2014, 2016) adja majd meg (vö. „elégéses megkülönböztethetőség” – l. 4. pont).

A laringális realizmus tehát a generatív fonológia hagyományával szembeemelve nyelvtipológia szükségességét fogalmazza meg; olyan nyelvtipológiáét, melyben az egy adott nyelvtípushoz tartozás a fonológiai rendszert határozza meg, amivel azonban a szegmentumok fonetikai megvalósulása nem feltétlenül esik egybe minden esetben. Egyazon típuson belül különbség lehet például a zöngé, ill. az aspiráció fokában; az aspiráció alapú svédben például a szóeleji aspirálatlan (lenis) zárhangok fonetikailag zöngések (Helgason és Ringen 2004, 2008), ami miatt a laringális realizmus szigorú értelmezésének ellenpéldájaként értelmezhető.¹³

- (4) (Standard) svéd szókezdő zárhangok
- | | | |
|--------------------------------------|---------------------------------------|-----------------------------|
| [p ^h]acka 'csomag(olás)' | [t ^h]ak 'tető, mennyezet' | [k ^h]ub 'kocka' |
| [b]ad 'fürdés' | [d]äck 'fedélzet' | [g]ap 'nyílás,
szakadék' |

¹⁰ Részletesebben l. Huber és Balogné Bérces (2010).

¹¹ Mint azt később látni fogjuk, a laringális relativizmusban ez az állítás már nem igaz.

¹² Ráadásul a HZH hiányát nem várjuk zöngenyelvekben. Ahogy van Rooy és Wissing (2001) címe megfogalmazza, „a megkülönböztető szerepű [zöngés] jegy implikálja a hátraható zöngéségi hasonulást”.

¹³ Vö. Helgason és Ringen (2004) címével: „A megkülönböztető szerepű [zöngés] jegy nem implikálja a hátraható zöngéségi hasonulást: bizonyíték a svéd nyelvből”.

Vegyük észre azonban, hogy ha elvonatkoztatunk a fonetikai megvalósulásoktól, a HZH hiánya arról árulkodik, hogy fonológiai értelemben a svéd is ugyanúgy aspiráló nyelv, mint az angol vagy a német. Ezt nevezi Balogné Bérces és Huber (2010b) a [sg] nyelvek megtévesztő [zöngé]-jének, ami nem más, mint a felszíni fonetikai interpretáció okozta „optikai csalódás”, mely nem tartozik a fonológia körébe (l. még a 4. pontot).

3. Forráselemek az Elemelméletben

Mivel a laringális realizmus (és majd a laringális relativizmus is) egyértékű szubszegmentális komponensekkel operál, nagyobb részt Kormányásfonológia-közeli elméleti keretekben jelenik meg, az alábbiakban röviden bemutatjuk az Elemelmélet klasszikus elképzelését a forrásjegyekről, illetve a terminológiát, amit a későbbiekben használni is fogunk.

A fentebb az (1)-es ábrában használt [zöngé] és [sg] jegyeknek az Elemelméletben az **L**, ill. a **H** elem felel meg. Érdekes, hogy – habár volt pár ellenpélda, mint pl. Brockhaus (1995) – az általános kormányásfonológiai elképzelés az volt, amit Harris (1994) alapján az (5)-ös ábrában mutatunk be. Eszerint bináris laringális rendszerekben a két elem nincs egyszerre jelen: az olyan nyelvekben, mint amilyenek az újlatin nyelvek (pl. francia), az **L** elem (*a low tone* 'alacsony tónus' rövidítése, mely akadályhangok esetében az aktív zöngéért felelős) jelöli a lenis sort, míg a fortis sor jelöletlen; ezzel szemben az olyan nyelvekben, mint az angol vagy a német, a **H** elem (*high tone* 'magas tónus' a magánhangzóknál, zöngétlenség/hehezet az akadályhangoknál) aktív a fortis hangzóknál, a lenis pedig jelöletlen. Ez azért érdekes, mert megegyezik azzal az állásponttal, amit a laringális realizmus képvisel.

(5) Laringális elemek az Elemelméletben (Harris 1994: 135 alapján)

	Elem	Angol	Francia
Zöngés	L	–	bo 'szép'
Neutrális	–	<bay> 'öböl'	po 'bőr'
Zöngétlen aspirált	H	<pay> 'fizet'	–

A Kormányásfonológia és benne az Elemelmélet tehát jóval korábban laringálisan realista volt, mint hogy az elnevezés maga, ill. a koncepció, amit takar, megjelent és elterjedt volna. Mivel azonban alapvetően a zárhangok fonetikai alakjára alapozva különböztette meg a francia típusú **L**-rendszereket és az angol típusú **H**-rendszereket, a 2. pontban tárgyalt fonológiai különbségek nem következtek egyértelműen a kétféle ábrázolásból. Emiatt érvel Kaye (2005: 283) fonológiai episztemológiai elve mentén felállított fonológiaalapú laringális nyelvtipológia

mellett Huber és Balogné Bérces (2010), és kísérli meg a Harris-féle rendszert módosítani.

Huber és Balogné Bérces (2010) azt állítja, hogy valóban külön ábrázolások szükségesek a [zöngé] és a [sg] jegyek számára, de ezek nem lehetnek egyszerűen csak a két jegynek megfelelő melodikus elemek, mivel, mint azt a 2. pontban láttuk, két teljesen eltérő fonológiai mechanizmussal van dolgunk. Az elfogadható, hogy a [zöngé] melodikus komponens, akár **L**-lel, akár – mint az Elemelmélet egyes újabb verzióiban, pl. Nasukawa (1998, 2005) – **N**-nel jelöljük. Az aspirációs nyelvekben azonban semmilyen laringális aktivitás nem tapasztalható, ami inkább arra utal, hogy hiányzik a rendszerükből bármilyen laringális tulajdonságot képviselő ágens.¹⁴ A megjelenő fonetikai hatások (az aspiráció, melynek mértéke a prozódiai helyzettől függ; az aspiráció okozta szonoráns-zöngétlenedés; az aspirálatlan sor passzív zöngésedése) egyaránt jellemzők a zár- és részhangokra, azaz az obstruensek általános jellemzői. Mindebből arra következtetnek, hogy a hehezet valójában egyfajta domináns obstruencia megvalósulási formája, tehát a fortis és lenis közt az a különbség, hogy az előbbiben az obstruencia (elemelméleti terminológiával kifejezve: a **h**-elem) uralja a fonológiai kifejezést, tehát feje a melodikus szerkezetnek.¹⁵ Ezt a jelen tanulmányban úgy fogalmazzuk meg röviden, hogy az aspiráló nyelvek nem **H**-rendszerek, hanem **h**-rendszerek.

¹⁴ Hagyományosan a zöngésségi hasonulás egy formájának tekintik a germán nyelvekben bizonyos szuffixumok alakváltozatainak alternációját, pl. angol *-(e)s* és *-ed* (*begs* /-z/ 'könyörög' és *begged* /-d/ 'könyörgött', de *picks* /-s/ 'szed' és *picked* /-t/ 'szedett'). Mivel iránya a morfológiai meghatározottság (tő → szuffixum) miatt előreható, inkább hasonlít a magyarban a *kapj/dobj*-típusú hasonulásra (l. Siptár 2016), mint az akadályhangok közti zöngésségi hasonulás tipikus példáira. Az angolban ki is zárható a hasonulások köréből és allomorfiaként elemezhető, mivel az angol minden mai változatában megtalálható függetlenül attól, hogy fonológiailag milyen laringális rendszerről van szó: a standard angolban (**h**-rendszer) ugyanúgy, mint a skót angolban (**L**-rendszer) (ezt a furcsaságot már Iverson és Salmons 1999 is megjegyzi). Ráadásul a standard angolban elemezhető pusztán fonetikai hatásként is, azaz a lenis alapalak ([z] és [d]) passzív felzöngésedésének hiányaként fortis környezetben (vö. Cyran 2014: 6.1; Szigetvári 2017).

¹⁵ Írásukban Huber és Balogné Bérces (2010) meg is adják az általuk javasolt ábrázolásokat és pontosan definiálják, hogyan képzelik el a fej fogalmát, de mindez a jelen diszkusszió szempontjából érdektelen.

4. Laringális relativizmus

Viszonylag új fejlemény a fonológiaalapú laringális tipológia terén Cyran (2012, 2014, 2016) laringális relativizmus elnevezésű elméleti kerete. Cyran is két típust különböztet meg, amiket **H**-rendszernek/**H**-nyelvnek, ill. **L**-rendszernek/**L**-nyelvnek nevez. Mindkét esetben a két akadályhangsor közül az egyik fonológiailag jelölt (azaz tartalmazza a **H**-, ill. az **L**-elemet), a másik jelöletlen, a fonetikai interpretációjuk azonban relatív. A felszíni megvalósulás egyetlen feltétele az „elégséges megkülönböztethetőség beszédprodukción és -percepcióban”: mindaddig, amíg egymáshoz viszonyítva egy minimális fonetikai távolság fennáll a fonológiai kontraszt fenntartására, a jelölt és a jelöletlen sor is önkényesen interpretálódhat. Eszerint lehetséges olyan fonológiailag aspirációs nyelv (azaz **H**-rendszer), amelyben fonetikailag nincs is jelen aspiráció, de a lenis sorra passzív zöngésedés hat (így elemzi Cyran a krakkói lengyel dialektust – l. (6)-os ábra); vagy olyan, amelyben a lenis akadályhangok környezettől függetlenül fonetikailag (erősen) zöngések, mégis HZH (ilyenek tekintjük jelen tanulmányban a (standard) svéd nyelvet – vö. 2. pont és (4)-es ábra fent). Ezek szerint a svéd csak annyiból különleges, hogy fonetikailag „túllő a célon”, azaz a minimálisnál nagyobb fonetikai távolságot állít be a két akadályhangsora között.

Cyran konkrét példája a lengyel nyelv két dialektuscsoportját mutatja be, és azt hivatott illusztrálni, hogy két, fonetikailag azonos laringális rendszer eredhet két különböző fonológiai felállásból, ráadásul úgy, hogy a jelölt–jelöletlen viszony pont egymás fordítottja a kettőben. A (6)-os ábrában látjuk Cyran (2012) adatait a Varsó környéki és a Krakkó környéki nyelvjárások közti hasonlóságokkal és különbségekkel, szóhatáron átmenő (sandhi-) folyamatokon bemutatva, mivel ezeknél tapasztalható egyrészt alternáció, másrészt dialektális eltérés.

(6) Sandhi-folyamatok két lengyel dialektuscsoportban
(Cyran 2012: 154 alapján)

	<i>varsói</i>	<i>krakkói</i>	
a. <i>brak oceny</i> 'az értékelés hiánya'	[k ɔ]	[g ɔ]	__ V
b. <i>brak jasności</i> 'a világosság hiánya'	[k j]	[g j]	__ C ^{szon}
c. <i>brak wody</i> 'a víz hiánya'	[g v]	[g v]	__ C ⁺ zöngés
d. <i>brak pieczałki</i> 'a bélyegző hiánya'	[k p]	[k p]	__ C ⁻ zöngés
e. <i>obraz anioła</i> 'az angyal képe'	[s a]	[z a]	__ V
f. <i>obraz mistrza</i> 'a mester képe'	[s m]	[z m]	__ C ^{szon}
g. <i>obraz burzy</i> 'a vihar képe'	[z b]	[z b]	__ C ⁺ zöngés
h. <i>obraz człowieka</i> 'az ember képe'	[s ʧ]	[s ʧ]	__ C ⁻ zöngés

Fonetikailag mindkét nyelvváltozatban zöngétlen hehezetlen (tenuis) fortis és aktív zöngét mutató lenis akadályhangok találhatók. Emellett mindkét fonológiai rendszernek része a HZH és a szótagvégi zöngétlenedés. A különbség a krakkói zöngésedés néven ismertté vált jelenségkörben van (l. (6a-b) és (6e-f)), mely e-

gyike a több nyelvben is adatolt, szóhatáron átmenő szonoráns előtti zöngésedé-
ses folyamatoknak.¹⁶

Cyran elemzése röviden a következő. A varsói változat **L**-, míg a krakkói **H**-
rendszer, így ezen laringális elemek terjedése mindkettőben HZH-t eredmé-
nyez.¹⁷ Jelen kontextusban a hagyományosan szótagvégi zöngétlenedésnek neve-
zett jelenség inkább értékelhető szótagvégi delaringalizációként, hiszen általában
véve a laringális jegy elkötését jelenti a fonológiailag gyenge, kormányzásfono-
lógias kifejezéssel élve engedélyezetlen, helyzetben, legyen az akár az **L**, akár a
H elem. A delaringalizáció hatására a szóvégi akadályhangok mindkét dialektus-
ban egybeesnek a jelöletlen sor szerkezetével, ami más akadályhang előtt mind-
kettőben táplálja a HZH-t, szonoráns mássalhangzó vagy magánhangzó előtt a-
zonban csak a krakkóiiban indít be folyamatot, mivel, **H**-rendszer lévén, csak ab-
ban működik passzív zöngésedés (l. a (6)-os ábra példáit). Amit a szakirodalom
tehát szóhatáron átmenő szonoráns előtti zöngésedéssel kapcsolatos folyamatoknak gondol,
az jelen elemzés szerint nem HZH, amit – váratlan módon – szonoráns okoz, ha-
nem felszíni, fonetikai szintű passzív zöngésedés. **L**-rendszerekben, mint ami-
lyen a varsói, pedig azért nem tud a jelöletlen sor passzívan felzöngésedni, mivel
azzal a fonetikai interpretációja túl közel csúszna, vagy akár egybe is esne, a je-
lölt soréval (aktív zöngés akadályhangok), és ezzel sérülne az „elégleges megkü-
lönbözöttség” kritériuma.¹⁸

Cyran tipológiája a (7)-es ábrában mutatott módon foglalható össze, melyet a
fenti (1)-es ábránkat módosítva és kiegészítve, Cyran (2016) hasonló ábráinak
ihletésével készítettünk.

¹⁶ L. később a 18. lábjegyzetet.

¹⁷ Vegyük észre, hogy Cyran szerint nem csak az **L** elem, hanem a **H** elem is képes ter-
jedni, azaz részt venni HZH-ban.

¹⁸ Mint azt említettük, a krakkói lengyel híres, de nem egyedüli példája az ún. szóhatáron
átmenő szonoráns előtti zöngésedés jelenségének. Hasonló folyamatokat figyeltek
meg a szanszkritban, szlovákban, katalánban, egyes holland/flamand, breton, spanyol,
német és olasz nyelvváltozatokban is. Ha Cyran elemzése helyes, ezek mind **H**-rend-
szerek (azaz a fonetikailag zöngés soruk a fonológiailag jelöletlen) – ezt a predikciót
kiterjesztett kutatás keretében empirikusan tesztelni kell. Cyran elemzésének másik
összetevője azonban, ti. hogy a folyamat feltétele a szóvégi delaringalizáció, egyértel-
műen helytálló: ez a jelenség minden említett nyelvben megvan, ahogy azt már Balog-
né Bérces (2006: 92–93) is megfigyelte.

(7) Két akadályhangsort szembeállító fonológiai rendszerek Cyran elemzése alapján

Példák	b	p ~ b	p^h
a. varsói lengyel, francia, spanyol, orosz, magyar	[L]	[]	
b. krakkói lengyel	[]	[H]	
c. angol, német, velszi, mandarin kínai		[]	[H]
d. ???		[L/H] ¹⁹	[]
e. svéd	[]		[H]

Látható, hogy, mint fentebb már említettük, a lengyel példa különlegessége abban rejlik, hogy a két nyelvjárás csoportban (7a-b) a jelölt–jelöletlen viszony pont egymás fordítottja: a „klasszikus” zöngenyelvek közé tartozó varsóiiban az aktívan zöngés, míg a krakkóiiban a tenuis akadályhangok a jelöltek. A (7c-d) példák azt mutatják, hogy Cyran tisztában van vele, elméleti kerete sokkal többféle rendszert lehetővé tesz, mint amennyit jelen tudásunk alapján empirikusan le tudunk fedni; ezt kihangsúlyozandó, példaként megemlíti az elemzése által prediktált lehetőséget, amit mi (7d)-ben adunk meg, és ami a „klasszikus” aspirációs nyelvek (7c) egyfajta tükörképe. Végül a táblázat (7e) sora azt támasztja alá, hogy Cyran hasonlóképpen vélekedik a (standard) svéd tipologizálásáról, mint ahogy azt fentebb már többször, Balogné Bérces és Huber (2010b)-t követve, megfogalmaztuk.

5. Háromféle laringális rendszer?

Vegyük észre, hogy Cyran újraértelmezi a **H**-rendszerek kategóriáját: míg mind a klasszikus Elemelméletben (3. pont), mind a laringális realizmusban (2. pont) ezek megfeleltek a germán-típusú aspirációs (vagy [sg]-) nyelveknek, Cyranál ez a fogalom a krakkói lengyelhez hasonló nyelveket takarja, amelyek fonológiai szerkezetében aktívan jelen van a **H** elem, azaz terjedésre képes. Míg ezáltal

¹⁹ Vegyük észre, hogy ebben a szisztémában másodlagossá válik, hogy a táblázat celláiban a szögletes zárójelben melyik címke ([zöngé]/[**L**] vagy [sg]/[**H**]) szerepel – bináris laringális rendszerekben az egyértékű melodikus modell a jelölt–jelöletlen viszonyra egyszerűsít minden esetet. Emiatt Cyran (2016) nem is használja az ábráiban ezeket a címkéket, hiszen azok redundánsak: az **L**-rendszer az, amelyikben a lenis sor a jelölt, a **H**-rendszert pedig a jelölt fortis definiálja. Ez a felfogás egyúttal kizárja azt a lehetőséget, amit az egyik anoním lektor felvet, ti. hogy a fonológiai objektumok fonetikai leképezésének önkényes mivoltából következően például a **H** elem egy nyelvben fonációként (hangszalagrezgésenként) interpretálódjon.

meggyőzően és elegánsan elemzi a látszólag szóhatáron átmenő szonoráns előtti zöngésedés jelenségét mutató laringális rendszereket, hasonlóan a 2-3. pontban kritizált laringális realizmus és Harris (1994) elképzeléséhez Cyran elmélete sem magyarázza, hogy az aspiráló nyelvek „klasszikus” formájában, amilyen pl. a (standard) angol és német, miért nincs terjedésben megtestesülő laringális tevékenység. Ahogy fentebb már megfogalmaztuk, ez inkább arra utal, hogy az ehhez a típushoz tartozó nyelvekben az akadályhangok teljes rendszere jelöletlen mindenféle laringális jegyre, és a két akadályhangsor közti különbséget fonológiailag valamilyen szerkezeti eltérés okozza: a valódi aspirációs nyelvek nem **H**-rendszerek, hanem **h**-rendszerek.

Ha azonban vegyítjük ezt a következtetést Cyran megállapításaival, arra jutunk, hogy fonológiai értelemben nem kettő, hanem három típusát kell megkülönböztetnünk a bináris laringális rendszereknek: el kell különítenünk a **h**-rendszereket az **L**-rendszerektől és a **H**-rendszerektől. Azaz, bizonyos nyelvekben/nyelvváltozatokban teljesen hiányzik a forráselem, másokban pedig a jelölt akadályhangsor vagy az **L**, vagy a **H** elemet tartalmazza, mely terjedni tud. Az alábbiakban egyenként áttekintjük a három típust.

5.1. Laringális elem hiánya: a h-rendszer

Ez tehát a (standard) angol és a hozzá hasonló (valódi) aspirációs nyelvek fonológiai ábrázolása. Ezekben semmilyen laringális ágens aktivitása nem mutatható ki: mind a lenis-fortis (pl. *News Feed* [-zʃ-] 'hírfolyam'), mind a fortis-lenis (pl. *Facebook* [-sb-]) szekvenciák mögöttes alakjukban jelennek meg a felszínen. A két akadályhangsor közti különbséget szerkezeti eltérés okozza: a fortist domináns obstruencia jellemzi, melynek erőssége a prozódiai helyzettől, azaz az engedélyezés mértékétől függ. Állításunk szerint a standard svéd (l. a (4)-es ábra a-datait) is idetartozik, és csak annyiból különleges, hogy fonetikailag „túllő a célon”, azaz a Cyran-féle „elégéses megkülönböztethezőséghez” szükséges minimalisnál nagyobb fonetikai távolságot állít be a két akadályhangsora között.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha ezekben a fonológiai rendszerekben nincs is jelen laringális jegy, a **h** elem mégiscsak meghatározó szerepet játszik az obstruensekben – de akkor vajon az képes-e terjedésre. Egymást követő akadályhangok esetén, hiszen a **h** elem egyaránt komponensük, nem várható ilyen folyamat; zengőhang + akadályhang-szekvenciákban azonban igen, méghozzá ebben a sorrendjükben, mivel a mássalhangzós terjedések alapvető iránya hátraható. Adott tehát a predikció, hogy **h**-rendszerekben (és csakis **h**-rendszerekben), ahol a fortis hangzók szerkezeti feje a **h** elem, ez a domináns **h** jobbról balra terjedni tud, de csakis szonoránsba, melynek eredményeképp a kérdéses szonoráns veszít zengősségéből, és az akadályhangokra jellemző zörejt kap. Ez a jelenség pedig adatolt, és preaspirációnak hívják.

A preaspiráció fonetikailag egy szonoráns mássalhangzó vagy magánhangzó zöngétlenedését jelenti olyan akadályhangok előtt, melyek más fonológiai helyzetben posztaspiráltak (hehezettek). Tipikusan tehát a kétféle aspiráció kiegészítő eloszlásban van (leggyakrabban szóeleji helyzetben jelenik meg a poszt-, egyéb helyzetekben a preaspirált változat) – azaz olyan nyelvekben vagy nyelvváltozatokban található, amik **h**-rendszerek, fonetikailag is (erősen) hehezett fortisszal. A legismertebbek talán az észak-germán nyelvek (elsősorban az izlandi és a feröeri, de a svéd és a norvég bizonyos dialektusai is), illetve az ezekkel történelmük során feltételezetten kapcsolatba került skót gael és számi (lapp) nyelvek (habár a preaspiráció létrejöttében a kontaktushatás szerepe és/vagy az iránya nem tisztázott egyik esetben sem), de megtalálható a halha mongolban és egy sor észak-amerikai indián nyelvben is (odzsibva, krí, hopi stb.).

A jelen tanulmány szempontjából a preaspiráció leglényegesebb tulajdonsága egyrészt az, hogy a jelenléte egy fonológiai rendszerben implikálja a posztaspiráció jelenlétét, de fordítva nem igaz (ahogy Silverman 2003 megállapítja); másrészt pedig, hogy elemezhető egyfajta szerkezeti tulajdonság terjedéseként, mint azt Voeltzel (2016) teszi (habár Voeltzel más elméleti keretben, az ún. Kormányásfonológia 2.0-ban dolgozik, azaz nála más típusú szerkezeti egység terjed). Voeltzel azzal érvel, hogy a preaspirációt (azaz a szerkezeti tulajdonság terjedését) meghatározzák a megelőző szegmentum (azaz a célpont) szerkezeti tulajdonságai: az általa konkrétan vizsgált intervokális helyzetben például, az izlandiban csak rövid magánhangzók után lehetséges, a feröeriben csak középső nyelvállású magánhangzók után²⁰ – az ő elemzésében csak olyankor, amikor a terjedéshez elegendő „hely” van a szerkezetben. Tehát egyrészt igaz, hogy preaspiráció csak **h**-rendszerben van; másrészt érvek vannak amellet, hogy nem egyszerűen egy jegy/elem terjedéséről van szó. Azt pedig, hogy a tipikus eloszlásában szóeleji helyzetben nem, csak szó közepén és végén jelenik meg, okozhatja az, hogy szó elején „nincs hová” balra terjedni, de az is, hogy az a helyzet prozódiaiilag erős, szemben a többivel, ahol a fortis tulajdonság fenntartásához szükség van egyfajta részleges gemináta létrehozására a terjedés segítségével. Ezzel szemben az olyan **h**-rendszerekben, amikben nincs preaspiráció, a szó belsejei és szóvégi helyzetekben az akadályhangok (különösen a zárhangok) erősen lenizálnak.

5.2. Jelölt lenis: az L-rendszer

Ez a „klasszikus” zöngenyelvek fonológiai leírása, mint amilyen pl. a magyar, a francia vagy a varsói lengyel. Ezekben a rendszerekben szabályszerűen megjele-

²⁰ Egy későbbi terepmunka keretében gyűjtött adatok alapján arra következtetett, hogy a zárt magánhangzók mellé is társulhat preaspiráció, de csak ha rövidek (Voeltzel személyes közlés).

nik a HZH, melyet, legalábbis pl. Cyran elemzésében, részben szótagvégi zöngétlenedés (azaz az **L** elem elkötése – pl. a *News Feed* [-sf-] magyar kiejtésében), részben az **L** elem terjedése (pl. *Facebook* [-zb-]) okoz. A magyar annyiban tér el a tipikus (pl. gyakori szláv) laringális fonológiától, hogy abszolút szótagvégi helyzetben nem történik zöngétlenedés, azaz a leníciós folyamatoknál megfigyelt egyik almintázatnak megfelelően a szünet előtti pozíció erősebb, mint a szó/megnyilatkozás belsejei.²¹

5.3 Jelölt fortis: a H-rendszer

Ez a krakkói lengyel és az ahhoz hasonló rendszerek Cyran-féle elemzése: a **H** elem elkötése léniszizálódást, azaz látszólagos zöngésedést okoz, a terjedése pedig zöngétlenedést, így itt is HZH tapasztalható. Ahogy azt fentebb, a 4. pontban tárgyaltuk, mivel a **H**-rendszerekben a (jelöletlen) lenis akadályhangok passzívan zöngésednek, emellett a szó(tag)végi delaringalizáció a fortis sort is jelöletlenné teszi, szóhatáron a passzív zöngésedés folyamata a hagyományosan szonoráns előtti zöngésedésnek ítélt jelenséget eredményezi. Ebből az következik, hogy ilyen jelenséget csak **H**-rendszerekben várunk, illetve hogy azokban a **H**-rendszerekben, amikben szó(tag)végi delaringalizáció van, ez a jelenség szinte szabályszerűen megjelenik (vö. 18. lábjegyzet).

Az is következik, hogy ha egy **H**-rendszerben nem delaringalizálódnak a szótagvégi akadályhangok, akkor zöngétlenségi hasonulós rendszert kapunk, tehát olyat, amiben csak a (jelöletlen) lenis tudja fogadni a HZH-t, azaz a **H** elem terjedését. Ilyen például az ún. yorkshire-i hasonulás: ahogy azt a (8)-as ábrán mu-

²¹ Ismert a szakirodalomból, hogy a mássalhangzós gyengülési folyamatok kiváltó környezeti implikációs hierarchiába rendeződnek, ill. hogy a környezetek megválasztása parametrikus eltéréseket okoz a nyelvek/nyelvváltozatok leníciós rendszerei között (l. pl. Balogné Bérces és Honeybone 2012 áttekintését). A jelen (Cyran követő) elemzésben **L**-rendszerekben a zöngétlenítő HZH nem terjedés, hanem szótagvégi delaringalizáció (azaz gyengülés) eredménye, ami miatt az említett implikációs hierarchia alapján háromféle alrendszert várunk: a. olyan **L**-nyelveket, amelyekben minden szótagvégi helyzetben delaringalizáció (**L**-elkötés) van (azaz a HZH zöngés és zöngétlen akadályhangokat egyaránt létrehoz, emellett szünet előtt az akadályhangok zöngétlenednek – pl. varsói lengyel); b. olyan **L**-nyelveket, amelyekben csak prekonsonantális helyzetben történik delaringalizáció (azaz szünet előtt az akadályhangok nem zöngétlenednek – pl. magyar); c. olyan **L**-nyelveket, amelyekben semmilyen formában nincs szótagvégi delaringalizáció (azaz a HZH csak zöngésedést tud okozni). Ez utóbbira kézenfekvő példa lehet a durhami angol (vö. Gussenhoven és Jakobs 2011: 196), habár Cyran (2014: 6.1 fejezet) más elemzést javasol. Magát a delaringalizációt, tehát az **L** elem elkötődését okozó szerkezeti tulajdonság pontos meghatározása a jelen tanulmánynak nem célja, de az engedélyezetlen fonológiai helyzetben történő szegmentális dekompozíció leírására számos mechanizmust alkalmaztak már a leníciós szakirodalomban.

tatjuk, bizonyos észak-angliai nyelvváltozatokban teljes, kategorikus zöngétlenedés történik, ha lenis akadályhangot fortis követ (kiemelve), de a fortis hangok minden esetben változatlanok maradnak.

- (8) Yorkshire-i hasonulás (Wells 1982: 366-367, adatok Honeybone 2011: 6 alapján)

<i>jazz</i>	[-z̥]	'jazz'	<i>pass</i>	[-s]	'elhalad vki/vmi mellett'
<i>jazz music</i>	[-zm-]	'jazz-zene'	<i>pass Molly</i>	[-sm-]	'elhalad Molly mellett'
<i>jazz band</i>	[-z̥b-]	'jazzegyüttes'	<i>pass Barry</i>	[-sb̥-]	'elhalad Barry mellett'
<i>jazz dance</i>	[-z̥d-]	'jazztánc'	<i>pass Dave</i>	[-sd̥-]	'elhalad Dave mellett'
<i>jazz club</i>	[-sk ^h -]	'jazzklub'	<i>pass Keith</i>	[-sk ^h -]	'elhalad Keith mellett'
<i>jazz pub</i>	[-sp ^h -]	'jazzkocsma'	<i>pass Pete</i>	[-sp ^h -]	'elhalad Pete mellett'

A yorkshire-i hasonulást mutató nyelvváltozatok abban térnek el a standard angoltól, hogy a *jazz club* és *jazz pub* típusú példákban a mögöttesen lenis akadályhang „átfordul” a fortis megfelelőjébe. Míg az észak-angliai kiejtésben a *jazz club* vagy a *Newz Feed* aláhúzott szakasza [-s-], ez a standard angolban tipikusan a részben zöngétlen lenist tartalmazó [-z̥-] szegmentumnak felel meg. A (8)-ban illusztrált rendszer az L-rendszerektől pedig abban tér el, hogy a *pass Barry* és *pass Dave* típusú példákban nem jelenik meg HZH hatására [z], azaz a *Facebook* [-sb̥-] és nem [-zb-].

6. Összegzés

A tanulmány kísérletet tett arra, hogy bemutassa, miként állítható fel fonológiaalapú tipológia a bináris laringális rendszerekre. Egyik fő pillére az az állítás, hogy a fonetikai megvalósulásoktól függetlenül a nyelvekben a fonológiai viselkedést, mintázatot meghatározó kategóriák jönnek létre, és ezek alkotják az anyanyelvi beszélő nyelvi tudását. Következésképp a nyelvi leírás célkeresztjében elsősorban ezeknek a kategóriáknak kell állniuk, melyekre pedig csupán a fonológiai mintázat vethet fényt. Azaz követjük Kaye (2005: 283) fonológiai episztemológiai elvét: „[...] a fonológiai tudás egyetlen forrása a fonológiai viselkedés [...]”.²²

²² Ahogy az egyik anoním lektor megjegyzi, nem egyértelmű, hogy a fonológiai viselkedés pontosan hogyan választható el a fonetikai megvalósulástól, hiszen azt is csak a

Ez a módszertan ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy a bináris laringális rendszereknek három fajtáját kell megkülönböztetnünk, ahogy azt a (9)-es táblázatban összefoglaljuk. A 2. pontban található (1)-es táblázattal kapcsolatban már megjegyeztük, hogy jelen tanulmány csak a VOT-n alapuló laringális oppozíciókat vizsgálta – a harmadik lehetőséget, amikor a jelölt akadályhangsört fonetikailag a [cst gl] (azaz *constricted glottis* 'szoros hangszalagállás') jegy jelenlétében létrejövő ejektívák alkotják, külön kutatásnak kell vizsgálnia és a (9)-eshez hasonló rendszerbe beilleszteni.

(9) Két akadályhangsört szembeállító fonológiai rendszerek három típusa²³

	Példák	lenis	fortis	
a.	varsói lengyel, francia, spanyol, orosz, magyar	[L]	[]	M: A [nju:sfi:d]-em a [fe:zbuk]-on
b.	krakkói lengyel, yorkshire-i angol	[]	[H]	YA: My [nju:sfi:d] on [fe:zbuk]
c.	angol, német, velszi, mandarin kínai, svéd	[h]	[h]	StA: My [nju:zfi:d] on [fe:zbuk]

A fentiekben tehát a zöngé és a hehezet mentén kialakuló bináris rendszereket vizsgáltuk. Érdeemes megemlíteni az egyetlen akadályhangsorral rendelkező nyelveket is (pl. finn, hawaii, maori), melyek szintén nem rendelkeznek külön laringális elemmel (**H**-val vagy **L**-lel), és az különbözteti meg őket a **h**-rendszerektől, hogy hiányzik belőlük a **h** elemet, azaz az obstruenciát fej-státuszba emelő mechanizmus, vagyis nincs fortis soruk.²⁴ Annak megválaszolása viszont további

fonetikai megvalósuláson keresztül tudjuk vizsgálni. A mi esetünkben tehát azt is a fonetikai megvalósulás vizsgálatával lehet eldönteni, hogy történik-e zöngésségi hasonulás vagy sem. Való igaz, hiszen a fonológia számára empirikus tényeket egyedül a fonetikai alak szolgáltat. Különbség van azonban abban, hogy hogyan döntjük el, a szegmentumok számos, skaláris, többségében redundáns fonetikai jegye közül melyeknek tulajdonítunk fonológiai szerepet, azaz melyekről tartjuk, hogy a beszélő nyelvi tudásának részét képezik. Elegendő feltétel-e, ha adott jegy egyszerűen fonetikailag megtapasztalható (mint a lenis sor zöngéje a svédben), vagy további kritériumokat szabunk meg, pl. valamilyen, a beszélők által érzékelhető folyamat (mint a HZH a magyarban) nem leírható (a beszélő szempontjából: nem elsajátítható) a jegy rendszerbe való felvétele nélkül. Ez elméleti kérdés, amiben a jelen tanulmány által képviselt álláspont az utóbbi mellett teszi le a voksát.

²³ M = magyar; YA = yorkshire-i angol; StA = standard angol

²⁴ Mivel ezekben a nyelvekben hiányzik a fortis–lenis szembenállás, és az akadályhangok egyetlen sora mögöttesen zöngétlen hehezetlen (tenuis), nem egyértelmű, hogy miért épp a lenisnek feleltetnénk ezt a sort meg. A jelen tanulmány állítása szerint a-

vizsgálódást igényel, hogy mik a kombinációs lehetőségek ezen mechanizmus és a laringális melodikus elemek között: annyi bizonyos, hogy valamilyen módon a lehetőségek lekorlátozódnak, mivel – az adatok pillanatnyi ismerete alapján legalábbis – úgy tűnik, kevesebb típusa van mind a bináris, mind a többsoros laringális rendszereknek (amilyen pl. a koreai, a thai vagy a hindi), mint amennyit szabad összetársítás esetén kapunk. Igaz azonban, hogy jelenleg a legtöbb leírás elsősorban a fonetikai alakokra hagyatkozik, emiatt egy fonológiaalapú tipológia felállításakor csak fenntartásokkal vehetők figyelembe – ahogy azt Cyran varsói *versus* krakkói lengyel példája jól mutatja. Tehát egyrészt egy teljes laringális tipológiát céljával kitűző kutatási projekt hatalmas vállalkozás lenne; másrészt viszont korántsem elképzelhetetlen, hogy valóban több nyelvtípus van, mint jelenleg gondoljuk, hiszen jelen tudásunk a fonetikai alakok ismeretén alapul.

Irodalom

- Balogné Bérces Katalin (2006), *Strict CV Phonology and the English cross-word puzzle*. Doktori értekezés, ELTE, Budapest.
- Balogné Bérces Katalin – Honeybone, Patrick (2012), *Splitting „intervocalic”: expanding the typology of lenition environments*. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 27–48.
- Balogné Bérces Katalin – Huber Dániel (2010a), *A germán és újlatin nyelvek laringális kölcsönhatása*. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 57–70. <https://btk.ppk.hu/elmeleti-nyelvezet-tanszeki-kiadvanyok>. (2017. 12. 21.)
- Balogné Bérces Katalin – Huber Dániel (2010b), *Naughty or nice? or: Why Swedish and Dutch are well-behaved Germanic languages*. Poszter, *The Eighteenth Manchester Phonology Meeting*, 2010. május 20–22.
- Brockhaus, Wiebke (1995), *Final devoicing in the phonology of German*. Niemeyer, Tübingen.
- Cyran, Eugeniusz (2012), *Cracow sandhi voicing is neither phonological nor phonetic. It is both phonological and phonetic*. In: Cyran, Eugeniusz – Szymanek, Bogdan – Kardela, Henryk (EDS.), *Sound, structure and sense. Studies in memory of Edmund Gussmann*. Wydawnictwo KUL, Lublin. 153–184.
- Cyran, Eugeniusz (2014), *Between phonology and phonetics: Polish voicing*. *Studies in Generative Grammar* 118. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Cyran, Eugeniusz (2016), *Laryngeal Relativism. Why? And what now?*. Előadás, OCP13, Budapest, 2016. január 13–16.

zonban a fortis sort megkülönböztető speciális tulajdonság hiánya az, ami létrehozta az egysoros rendszereket, azaz a **h**-rendszerekkel való összevetésben a finn-típusú nyelvekben a fortis sor hiányzik, a meglévő lenis sor pedig – a **h**-rendszerek lenis sorához hasonlóan – hajlamos passzív felzöngésedésre.

- Gussenhoven, Carlos – Jakobs, Haike (2011), *Understanding phonology*. 3. kiadás. Hodder, London.
- Harris, John (1994), *English sound structure*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Helgason, Pétur – Ringen, Catherine O. (2004), Distinctive [voice] does not imply regressive assimilation. Evidence from Swedish. *International Journal of English Studies* 4(2): 53–71.
- Helgason, Pétur – Ringen, Catherine O. (2008), Voicing and aspiration in Swedish stops. *Journal of Phonetics* 36.4: 607–628.
- Honeybone, Patrick (2001/2002), Germanic obstruent lenition. Some mutual implications of theoretical and historical phonology. Doktori értekezés, University of Newcastle. Benyújtás éve: 2001, fokozatszerzés: 2002.
- Honeybone, Patrick (2005), Diachronic evidence in segmental phonology. The case of obstruent laryngeal specifications. In: van Oostendorp, Marc – van de Weijer, Jeroen (eds.), *The internal organization of phonological segments*. Mouton de Gruyter, Berlin. 319–354.
- Honeybone, Patrick (2011), *Lost in linguistics: A guide to the current landscape of linguistic theory*. Phonology. Az Oslói Egyetemen tartott minikurzus kiosztmánya, 2011. október.
- Huber Dániel – Balogné Bérces Katalin (2010), [voice] and/versus [spread glottis] in the modified Leiden model. In: *Acta Linguistica Hungarica* 57.4: 444–457.
- Huszthy Bálint (2017), Az olasz mint zöngésségi hasonulást nélkülöző zöngenyelv. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *Lingdok 16. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 41–64.
- Huszthy Bálint (2018/előkészületben), How can Italian phonology lack voice assimilation? Doktori értekezés, PPKE, Budapest.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. (1995), Aspiration and laryngeal representation in Germanic. *Phonology* 12: 369–396.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. (1999), Glottal spreading bias in Germanic. *Linguistische Berichte* 178: 135–151.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. (2003a), Laryngeal enhancement in early Germanic. *Phonology* 20: 43–74.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. (2003b), Legacy specification in the laryngeal phonology of Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 15: 1–26.
- Iverson, Gregory K. – Salmons, Joseph C. (2008), Germanic aspiration. Phonetic enhancement and language contact. *Sprachwissenschaft* 33: 257–278.
- Kaye, Jonathan D. (2005), GP, I'll have to put your flat feet on the ground. In: Broekhuis, Hans – Corver, Norbert – Huybregts, Riny – Kleinhenz, Ursula – Koster, Jan (eds.), *Organizing grammar*. Studies in honor of Henk van Riemsdijk. Mouton de Gruyter, Berlin. 283–288.

- Nasukawa, Kuniya (1998), An integrated approach to nasality and voicing. In: Cyran, Eugeniusz (szerk.), *Structure and interpretation. Studies in phonology.* Folium, Lublin. 205–225.
- Nasukawa, Kuniya (2005), A unified approach to nasality and voicing. Mouton de Gruyter, Berlin.
- van Rooy, Bertus – Wissing, Daan (2001), Distinctive [voice] implies regressive voicing assimilation. In: T. A. Hall (szerk.), *Distinctive feature theory.* Mouton de Gruyter, Berlin. 295–334.
- Siptár Péter (2016), 3. A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia. Digitális verzió, Magyar Elektronikus Referenciaművek Szolgáltatás (MERSZ),* <https://mersz.hu/?kdid=26>. (2017. 12. 21.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Silverman, Daniel (2003), On the rarity of pre-aspirated stops. *Journal of Linguistics* 39: 575–598.
- Szigetvári Péter (2017), 'Spread' won't spread. Előadás, 47th Poznań Linguistic Meeting, Poznań, 2017. szeptember 18–20.
- Voeltzel, Laurence (2016), Preaspiration of singletons in Faroese. In: Bellamy, Kate – Karvovskaya, Elena – Kohlberger, Martin – Saad, George (szerk.), *ConSOLE XXIII: Proceedings of the 23rd conference of the Student Organization of Linguistics in Europe (7-9 January 2015, Paris).* Leiden University Centre for Linguistics, Leiden. 530–553.
- Wells, John C. (1982), *Accents of English.* Cambridge University Press, Cambridge.